Вл. Гаков

Повернення космічного робінзону

Історія перекладів зарубіжної наукової фантастики у нас в країні [в колишньому СРСР — Перекл.] сама по собі фантастична донезмоги і, право, коштує будь-якого з вже перекладених "зубодробильних" бойовиків! Хто й коли напише її — цю парадоксальну, таку, що принципово не осягається, розумом і абсолютно не передбачувану хроніку, такої, що створювалася десятиріччями системи "помилкового зору", за допомогою якої російські [і українські — Перекл.] любителі фантастики дивилися на літературу малознайомого Задзеркалля?

Ну, скажімо, масову появу (у пріснопам'ятну епоху двох "великих Д" —

Держголовліту та Держкомвидату) багатьох дутих авторитетів, що в себе на батьківщині добре якщо входили до третіх-четвертих десятків (у нас же директивно обряджених в тоги "недоторканих" корифеїв), і, навпаки, змову мовчання навколо авторів інших, легко пояснити. Ідеологія, цензура, а частіше — звичайні перестраховка, смаківщина та неуцтво, які прикривалися "ідеологією", наявність або відсутність у конкретних зарубіжних письменників тутешніх впливових штовхачів і пробивних перекладачів... Та звичайний видавничий дур, нарешті!

Але й в часи порівняно недавні, ознаменовані зануренням шостої частини суходолу в одне "велике Г" (Гроші), теж відбувалися речі дивні й важкозрозумілі. Книжковий ринок неодноразово зненацька виявлявся затоварений перевиданнями одних і тих самих, причому явно "не обов'язкових", авторів та творів — та в таких кількостях, що й найфанатичнішому їхньому поклоннику загрожувала очевидна

небезпека переїдання й гарантованого нетравлення шлунку! При тому, що на згадку

негайно приходять десятки ж "обов'язкових" і по сю пору не перекладених...

До речі, не треба думати, що за часів "темного царства" ідеологічної цензури не траплялися різного роду парадоксальні й не передбачувані проколи. Не такою вже всесильною та безпомилковою вона на перевірку виявилася!

Взяти, наприклад, ту ж саму "космічну оперу". Так і хочеться додати — горезвісну...

Хто тільки в 1960-і роки не відзначився в ритуальному витиранні ніг об злощасний жанр, твори якого — хоч б у порядку інформування вітчизняного читача

про пануючі у них літературні вподобання — наші видавці перекладати не поспішали! Визнаних "оперних" солістів — Едварда "Дока" Сміта, Джека Вільямсона та Едмонда Гамільтона — друкувати більш-менш регулярно почали тільки в 1990-х (хоча "Зоряних королів" останнього в "самвидаві" читали), а окремі, строго дозовані, нібито "позитивні зразки" розкритикованого жанру — наприклад, ті ж самі "Саргасси в космосі" мало кому в ту пору відомої Андре Нортон! — певним чином ще більше заплутували дійсну картину.

І проте принаймні один твір справжньої, зразкової "космічної опери" побачив світ аж в 1965 році — накладом, неймовірним навіть в ті роки: мало не півмільйона примірників! Отже, все ж таки певне уявлення про жанр мали, чого не скажеш про масового любителя фантастики.

Тоді багато радянських видавництв пробували свої сили в новому й у всіх відношеннях привабливому жанрі. Книжкою, про яку йде мова,

вирішило ризикнути, на території в ту пору ще не обжитої terra phantasia, новостворене на базі Географвидату видавництво "Мисль", що випустило роман зовсім вже нікому не відомого французького автора — Френсіса Карсака. Роман називався "Робінзони Космосу", і в 60-і роки, коли наукову фантастику не купували, а діставали — і з чималим трудом, — книжку з червоними стилізованими кентаврами на обкладинці можна було побачити на будь-якому розвалі.

Ніхто, втім, "оперних" рецидивів в творі співвітчизника й продовжувача справи великого Жуля Верна тоді не розгледів. Шукалися паралелі (вони очевидні) з романом французького класика "Гектор Сервадак": і в романі Карсака описано, як в результаті космічного катаклізму шматок земної поверхні з людьми, що знаходилися там, "відколовся", залетів далеко-далеко і був "прихоплений" якоюсь планетою, населеною розумними "кентаврами"; критики особливо упирали в своїх статтях та рецензіях на "факт" мирного співіснування землян з аборигенами...

І пізніше, коли російською мовою з'явилися інші книги Карсака — "Прибульці нізвідки", "Втеча Землі" та "Леви Ельдорадо", — про автора в пресі мовилося в основному тільки гарно. Особливо відзначали його гуманізм, соціальний оптимізм, миролюбність і навіть... "інтернаціоналізм" (розсуваючи значення цього терміну до галактичних масштабів), а також уміння будувати захоплюючий сюжет — гідне продовження романтичних та пізнавальних традицій великого співвітчизника-класика і т.п., — словом все, як годиться.

Більш того, світлий приклад француза Карсака начебто відтіняв собою ту, на думку тих, що писали про нього, безпардонну, антигуманну, наскрізь занепадницьку, пронизану насильством та ксенофобією, "космічну оперу" — авторів, природно, поголовно заокеанських, — якій, отже, малувато ще й дісталося!

Тут щонайменше дві істотні натяжки. Перша — не варто було відокремлювати творчість Карсака від "космічної опери". І друга — не треба було і її, "оперу"

бідолашну, поливати по ходу й без розбору.

Те, що до неї зі спокійною совістю можна віднести і творчість Френсіса Карсака сумнівів не викликає. Його сюжети, підходи й розмах нічим принципово не відрізнялися від творчої манери, скажімо, тепер уже добре відомого і у нас визнаного короля жанру — Едмонда Гамільтона. І в того неупереджений об'єктивний погляд завжди відшукає дещицю хоча й специфічно американського, але гуманізму. І Добро у Гамільтона зазвичай перемагає Зло; і оптимізм гарантований — у сенсі непорушного для автора-американця правила: будь-які морок та кровопролиття

завершувати happy end'ом. Щоправда, в епопеях Гамільтона та інших авторів "космічної опери" мир серед зірок запановує обов'язково після зоряних же воєн — в результаті перемоги над якими-небудь агресивними "негуманоїдами". І ні-ні, та й нагадає про себе відома ідея щодо "тягаря цивілізованого землянина", який нібито несе відсталому зоряному народу культуру та дари цивілізації, — очевидна трансформація кіплінговського "тягаря білої людини"...

Але ж і в "гуманного" та "оптимістичного" Карсака ми виявимо майже те ж саме.

В його трилогії, що складається з романів "Прибульці нізвідки", "Цей світ — наш" та "Космос — наш дім", ера всегалактичного братерства наступає лише після того як "нашим" (гуманоїдам) вдається остаточно подолати якихось там злобних і агресивних, явно негуманоїдних "мисликів", що гасять зірки і взагалі дідько його зна, чим ще займаються в "нашому" галактичному секторі! І в пізнішому романі, в оригіналі названому "Паразити в гриві лева", а на російську мову перекладеному

як "Леви Ельдорадо", не дивлячись на очевидну симпатію автора до відсталих аборигенів, з моральним виправданням свого роду "прогресорського" втручання в їхні справи високорозвинутих землян все теж, начебто, в порядку...

А вже якщо перечитати одне за іншим тих самих знаменитих "Зоряних королів" та "Втечу Землі" Карсака, то важко звільнитися від враження, що перед тобою єдиний серіал, написаний однією рукою!

Отже і в Карсака — "опера", "опера", нічого не попишеш!

Інша річ, що вона може бути майстерною, високопрофесійною, такою, що тримає читача в напрузі від першої до останньої сторінки і вражає неабиякою фантазією. Частіше ж під звичним словосполученням ховається формена "оперета", вульгарна й убога імітація, виріб, дешевина, безплідне топтання по стежках, прокладених, як правило, іншими.

Словом, нічого принципово нового в порівнянні із ситуацією в усіх інших жанрах.

І Гамільтон, і Карсак писали, по суті, один і той самий різновид масової літератури (ну, можливо, з незначною розбіжністю, обумовленою відмінностями культурно-історичними). Ну то й що? В ній раніше досягли успіху і Дюма, і вже не раз згадуваний Жуль Верн! Поступаючись класикам, і Гамільтон, і Карсак, тим не менш, робили свою справу майстерно — захоплююче, розмашисто, надійно, — і обидва, безумовно, володіли щасливим даром втримувати читача до самого фіналу.

А те, що "космічна опера" — жанр динамічний і запаморочливий, в якому не до абстрактних філософствувань, соціального моделювання або витонченого психологізму, ніби й обговорювати-то незручно.

Чому так трапилось, що в сприйнятті двох поколінь наших читачів Карсак нібито протиставлений Гамільтону, — сьогодні залишається тільки здогадуватись. Фантастика, одним словом... Так ким же він був, справжній Френсіс Карсак? На жаль, я не читаю по-французьки і про наукову фантастику на батьківщині Жуля Верна можу судити лише по перекладах (російських та англійських) — а вони, як ми тільки-но з'ясували, інколи можуть ввести в оману! — та по вторинних джерелах. Але дивно, що навіть в статтях видних фахівців, інформації про життя провідного автора французької "космічної опери" кіт наплакав.

Відомо, що під цим псевдонімом писав фантастичні романи видний вчений — геолог і палеоантрополог Франсуа Борд. Народився він в 1919 році і після школи поступив до університету міста Тулузи, а закінчити його вчасно не зміг: його батьківщину

окупували гітлерівці... Майбутній учений і письменник брав участь в русі Опору і там же, в загоні французьких партизанів-"макі", написав свій перший науково-фантастичний роман "Над стерильною планетою", який так і не був опублікований за його життя. Після закінчення війни Борд зміг завершити перерване навчання, захистив дисертацію і за дивним збігом пропрацював все життя професором палеоантропології не деінде, а в університеті міста Бордо!

А перші проби пера письменника Карсака відносяться до середини 1950-х років. Дебютувавши науково-фантастичним оповіданням "Пляма іржі" (1954), Карсак згодом написав майже два десятки творів малої форми, з яких найбільш відомі "Генезис" (1958), "Відповідь марсіан" (1959 — в співавторстві з відомим автором-містифікатором Жаком Бержьє), а також "Гори долі" (1971). А останнім опублікованим оповіданням французького письменника стало таке, що вийшло посмертно, оповідання "Той, хто створив Велику Воду" (1982).

Тема роману-дебюту "Прибульці нізвідки" (1954), яку можна перефразовувати так: "Гуманоїди всіх цивілізацій, єднайтеся!" (перед лицем агресії негуманоїда-чужака), була продовжена в романах "Цей

світ — наш" і "Космос — наш дім" (обидва вийшли в 1962 році), що склали умовну трилогію. Перша й друга її частини опубліковані російській мовою, що позбавляє мене необхідності детально зупинятися на них. Взагалі, коли йдеться про справжню "космічну оперу", детально переказувати сюжет, — з одного боку, сізіфова праця (простіше переписати весь роман цілком!), а з іншого — просто аморально перед читачами, які цього задоволення ще не посмакували... Тому я зверну увагу лише на одну деталь, не зовсім очевидну для нашого читача: другу книгу трилогії можна читати і як традиційну в науковій фантастиці історію чергового "зоряного ковчега", що летить до невідомої мети, на борту якого змінюються покоління; але в той же час і як розумну "етнографічну" притчу на тему війни в Алжирі, складних взаємин метрополії з колонією-провінцією, що вирішила від'єднатися і т.п.

Фантазією Карсака доля не обділила, це факт. У "Робінзонах Космосу" (1955), як вже мовилося, мимовільні космічні колоністи відправлялися до пункту призначення на... шматку земної поверхні, відірваної у нашої планети. Ще більш оригінальне і таке, що задовольняє смакам та розмаху дійсних "оперних" цінителів — рішення теми "зоряного ковчега" знайдене в одному з кращих творів Карсака романі "Втеча Землі" (1960). Він теж перекладений і видавався російською мовою не раз, тому лише нагадаю: дія відбувається в далекому майбутньому, коли, не чекаючи передбаченого науковцями неминучого вибуху Сонця, в довге зоряне плавання відправляється абсолютно вже незвичайний "космічний корабель" — уся земна куля, "знята" нашими далекими нащадками зі звичної орбіти!

Карсак дійсно багато в чому продовжив традиції, закладені у французькій фантастиці Жулем Верном та Жозефом Роні-старшим. У першого він узяв оптимістичний погляд на можливості науки і техніки, за допомогою яких можна протистояти навіть космічній катастрофі, а другий заразив Карсака оптимізмом іншого роду: контакт з представниками іншого життя в космосі не лише можливий, а й обов'язково відбудеться к вічній славі й процвітанню "контактерів"!

* * *

Проте правильно помічено: те, що виглядає цілком природно в ранній молодості, стає безглуздим в старості. Наукова фантастика далеко пішла від своїх романтичних марень п'ятдесятих і шістдесятих — інше питання, чи приносить вам ця констатація радість або смуток...

Я нічого не чув про якісь нові романи Карсака, опублікованих опісля "Левів Ельдорадо", що вийшли в 1967 році. Але навіть якщо такі є, можна стверджувати, що вони пройшли практично непоміченими. Науково-фантастичний всесвіт за останні десятиліття порядком обжили й об'їздили вздовж та впоперек і час самотніх безжурних робінзонов, на жаль, скінчився...

Борд-Карсак помер 30 квітня 1981 року. Письменник пішов з життя й літератури на

чужині, в США, і відбулася ця сумна подія тихо та непомітно. Навіть в 1987 році автор передмови до "французького" тому сумної пам'яті вітчизняної [радянської — Перекл.]"Бібліотеки фантастики в 24 томах" анітрохи не знічуючись писав про Карсака виключно у теперішньому часі: "під цим псевдонімом друкує фантастичні твори учений-геолог Франсуа Борд" і т.д. Втім, це ще зовсім не сама вражаюча помилка подібного роду: в американських спеціалізованих науково-фантастичних виданнях Карсака вмудрилися "поховати"... двічі, переплутавши з іншим, померлим раніше, французьким ученим, що носив схоже прізвище.

Втім, у фантастиці все не як у людей. І вдаватися до шляхетної печалі, здається, зарано.

За останні роки можна було спостерігати тенденцію іншого роду: помітне зростання

інтересу до творчості Карсака — але вже на російській!

Тобто, все повертається на круги своя? Можливо. І література, подібна до тієї, яку писав Френсіс Карсак — наївно-оптимістична, романтична й відчайдушна, — знову виявиться потрібною читачу, котрого, здавалося, чим тільки не перегодували останнім часом!